WYBRANE KATEGORIE PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH

WPROWADZENIE

CHOSEN CATEGORIES OF SOCIAL PROBLEMS

INTRODUCTION

WYBRANE KATEGORIE PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH

WPROWADZENIE

CHOSEN CATEGORIES OF SOCIAL PROBLEMS

INTRODUCTION

pod redakcją
Beaty Szluz i Małgorzaty Bozackiej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2017

Recenzował
dr hab. TADEUSZ KAMIŃSKI

Redakcja tekstu i korekta
BERNADETA LEKACZ

Redakcja techniczna
EWA KUC

Łamanie
DOROTA KOCZĄB

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2017

ISBN 978-83-7996-454-3

1442

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; http://wydawnictwo.ur.edu.pl
wydanie I, format B5, ark. wyd. 13,10, ark. druk. 14,625, zlec. red. 50/2017

Druk: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

Wstęp *(Beata Szluz)* 7

I. ISTOTA WYBRANYCH PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH

I.1. Ubóstwo i wykluczenie społeczne *(Małgorzata Bozacka)* 13
I.2. Bezrobocie *(Iryna Drozd)* 25
I.3. Bezdomność *(Beata Szluz)* 41
I.4. Niepełnosprawność *(Beata Jamrógiewicz)* 51
I.5. Przemoc w rodzinie *(Malwina Misiąg)* 59
I.6. Alkoholizm i narkomania *(Karolina Wielgosz)* 72

II. WYBRANE FORMY WSPARCIA DLA OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

II.1. Centrum integracji społecznej *(Monika Łagowska-Cebula)* 83
II.2. Klub integracji społecznej *(Monika Łagowska-Cebula)* 92
II.3. Środowiskowy dom samopomocy *(Małgorzata Bozacka)* 99
II.4. Warsztaty terapii zajęciowej *(Beata Jamrógiewicz)* 115
II.5. Zakład Aktywności Zawodowej *(Izabela Bentkowska-Furman)* 123
II.6. Zatrudnienie wspierane *(Karolina Wielgosz)* 132
II.7. Osoba niepełnosprawna na otwartym rynku pracy *(Kinga Sulejman)* .. 139

III. WYBRANE PODEJŚCIA, MODELE I METODY STOSOWANE W PRACY SOCJALNEJ

III.1. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach *(Malwina Misiąg)* 149
III.2. Dialog motywujący *(Karolina Wielgosz)* 160
III.3. Podejście systemowe *(Iryna Drozd)* 170
III.4. Konferencja grupy rodzinnej *(Beata Jamrógiewicz)* 178
III.5. Wideotrening komunikacji *(Małgorzata Bozacka)* 186
III.6. Genogram *(Kinga Sulejman)* 199

Zakończenie 207

Bibliografia 209

Spis tabel 226

Spis rysunków 228

Summary 229

Резюме 230

Резюме 231

Noty o autorach 232

WSTĘP

Problemy społeczne nie dają się pogodzić z powszechnie uznanymi wartościami, normami, standardami i zasadami współżycia. Warunkiem determinującym zaistnienie problemu społecznego jest stan świadomości. Pojawiające się i narastające poczucie niepokoju, zagrożenia, sprzeciwu jest to mechanizm identyfikowania problemów oraz nadawania im społecznego charakteru. Pojęcie problemów społecznych zaproponował i określił R.W. Maris, który uważa, że mogą być one zdefiniowane jako ogólne wzory zachowania ludzkiego lub warunków społecznych, które są postrzegane jako zagrożenia dla społeczeństwa przez znaczącą liczbę ludzi, przez silne grupy bądź przez charyzmatyczne jednostki oraz które mogą być rozwiązane czy też którym można jakoś zaradzić (cyt. za: Frysztacki, 2009, s. 20). Traktuje się je niejednokrotnie jako dolegliwość, zakłócenie występujące w życiu zbiorowym[1]. Z kolei kwestia społeczna dotyczy takich procesów, które odznaczają się szczególną dotkliwością dla potencjału osobowego społeczeństwa, są następstwem niedostosowania sposobu, w jaki ono funkcjonuje, do podstawowych potrzeb indywidualnych i zbiorowych, a także nie są możliwe do rozwiązania siłami pojedynczych grup ludzkich[2]. W literaturze naukowej przywołane pojęcia kwestii społecznych i problemów społecznych traktowane są synonimicznie i bywają stosowane zamiennie (Rysz-Kowalczyk, 2007, s. 185).

Nawiązując do definicji R.W. Marisa, należy podkreślić, że wśród zagrożeń szczególnie niebezpieczne są te o charakterze patogennym, w konsekwencji powodujące załamanie prawidłowego funkcjonowania jednostek i grup, wśród których wymienić można: trwałe bezrobocie, alkoholizm, narkomanię, przemoc oraz nowe, wynikające z technicyzacji życia, np. uzależnienia od komputera, telewizji.

W książce, którą zatytułowano *Wybrane kategorie problemów społecznych. Wprowadzenie*, autorzy podjęli próbę ukazania wybranych problemów

[1] R. Merton podkreślił ujęcie problemów społecznych i rolę badań naukowych w identyfikacji problemów, ich natury, a przede wszystkim konsekwencji społecznych powstałych sytuacji problemowych dotyczących jednostek i grup społecznych. Siedem perspektyw/podejść wyróżnili z kolei E. Rubington i M.S. Weinberg (2003), są to: patologia społeczna, dezorganizacja społeczna, konflikt wartości, zachowania dewiacyjne, naznaczenie, perspektywa krytyczna, społeczny konstruktywizm.

[2] Wśród cech kwestii społecznych wymieniono: występowanie na masową skalę trudnych sytuacji życiowych jednostek i grup, utrwalające się upośledzenie poszczególnych środowisk i kategorii ludności, piętrzące się konflikty zakłócające funkcjonowanie społeczeństwa (Danecki, 1996, s. 111).

społecznych: ubóstwa, bezrobocia, bezdomności, niepełnosprawności, przemocy w rodzinie oraz narkomanii i alkoholizmu. Zaprezentowali formy wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Celem działalności centrów i klubów integracji społecznej jest bowiem reintegracja społeczno-zawodowa. Są one ukierunkowane na aktywizację społeczną i zawodową. Ich działania mają charakter edukacyjny, a jednym z elementów edukacji może być praca uczestników w ramach działalności handlowej, usługowej lub wytwórczej. Do zadań środowiskowych domów samopomocy należy z kolei budowanie sieci wsparcia społecznego, przygotowanie do życia w społeczeństwie i funkcjonowania w środowisku osób przewlekle chorych psychicznie i niepełnosprawnych intelektualnie. Zakłady aktywizacji zawodowej są natomiast formą pośrednią pomiędzy zajęciami w warsztatami terapii zajęciowej a pracą na otwartym rynku. Autorzy zwrócili także uwagę na tzw. zatrudnienie wspierane oraz sytuację osoby niepełnosprawnej na otwartym rynku pracy, mając na uwadze szczególne trudności, które napotykają wspomniane osoby, poszukując pracy. Zostały zaprezentowane wybrane podejścia, modele i metody pracy socjalnej. Autorzy zobrazowali podejście skoncentrowane na rozwiązaniach i dialog motywujący stosowane w odniesieniu do szerokiego grona uczestników, m.in. osób bezrobotnych, doświadczających uzależnienia czy przemocy, bezdomności i ubóstwa. Z kolei podejście systemowe, konferencja grupy rodzinnej, wideotrening komunikacji i genogram są wykorzystywane w pracy z rodzinami, w których dostrzeżono różnorodne problemy. Autorzy publikacji dokonali wyboru zagadnień, mając świadomość, że jest to wprowadzenie i inspiracja do dalszych poszukiwań i dyskusji.

Pierwsza część monografii poświęcona została ukazaniu istoty wybranych problemów społecznych. Małgorzata Bozacka przedstawiła wykluczenie społeczne i ubóstwo jako problem społeczny. Iryna Drozd skoncentrowała się na problemie bezrobocia. Beata Szluz zobrazowała bezdomność, z kolei Beata Jamrógiewicz niepełnosprawność. Malwina Misiąg przygotowała tekst na temat przemocy, a Karolina Wielgosz – alkoholizmu i narkomanii.

Druga część książki ukazuje wybrane formy wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Autorzy przedstawili zadania i specyfikę funkcjonowania: centrów i klubów integracji społecznej (Monika Łagowska-Cebula), środowiskowych domów samopomocy (Małgorzata Bozacka), warsztatów terapii zajęciowej (Beata Jamrógiewicz). Rozdział przygotowany przez Izabelę Bentkowską-Furman ukazuje wybrane aspekty funkcjonowania zakładów aktywności zawodowej w Polsce. Stanowią one wyodrębnione pod względem organizacyjnym i finansowym jednostki, których celem jest aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych. Tekst dotyczący zatrudnienia wspieranego przygotowała Karolina Wielgosz, z kolei problem osób niepełnosprawnych funkcjonujących na otwartym rynku pracy ukazała Kinga Sulejman.

Ostatnia, trzecia, część monografii obrazuje wybrane podejścia, modele i metody stosowane w pracy socjalnej. Znalazło się wśród nich: podejście skoncentrowane na rozwiązaniach (Malwina Misiąg), dialog motywujący (Karolina Wielgosz), podejście systemowe (Iryna Drozd), konferencja grupy rodzinnej (Beata Jamrógiewicz), wideotrening komunikacji (Małgorzata Bozacka) oraz genogram (Kinga Sulejman).

Zachodzące zmiany, pogłębiający się stan społecznego rozwarstwienia, utrwalania zjawisk kwalifikowanych jako problemy społeczne, wyznaczających aktualną i perspektywiczną sytuację egzystencjalną i społeczną obywateli[3] stały się inspiracją do przygotowania publikacji. Autorzy żywią nadzieję, że rozważania ukierunkowane na zarysowanie wybranych problemów społecznych, a także form wsparcia oraz podejść, modeli czy metod pracy socjalnej, zainteresują czytelników – zarówno profesjonalistów, jak i studentów.

Beata Szluz

BIBLIOGRAFIA

Danecki J. (1996), *Kwestie społeczne – istota, źródła, zarys, diagnozy* [w:] *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Księżopolska, Interart, Warszawa.

Domański H., Ostrowska A., Rychard A. (red.) (2004), *Niepokoje polskie*, IFiS PAN, Warszawa.

Frysztacki K. (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Scholar, Warszawa.

Maris R.W. (1988), *Social Problems*, Dorsey Press, Chicago.

Rubington E., Weinberg M. (red.) (2003) *The Study of Social Problems: Seven Perspectives*, Oxford University Press, New York.

Rysz-Kowalczyk B. (2007), *Teoria kwestii i problemów społecznych* [w:] *Polityka społeczna*, red. G. Firlit-Fesnak, M. Szylko-Skoczny, PWN, Warszawa.

[3] Szerzej na temat zmian zachodzących w społeczeństwie w okresie transformacji piszą m.in. H. Domański, A. Ostrowska, A. Rychard (2004).

I.1. BEZDOMNOŚĆ

Beata Szluz

POJĘCIE I KLASYFIKACJE BEZDOMNOŚCI – WYBRANE UJĘCIA

Do roku 1989 w Polsce nie podejmowano w zasadzie prób mających na celu rozpoznanie i zdefiniowanie problemu bezdomności. A jest to przecież sprawa zasadnicza, jeżeli chcemy podjąć działania profilaktyczne i pomocowe. Jeśli „nie jest ujednolicona definicja bezdomności i termin miejsca zamieszkania, to z kolei utrudnia, a często uniemożliwia udzielenie zainteresowanemu pomocy i korzystania z praw obywatelskich" (Łućko, 1997, s. 160).

A. Duracz-Walczak (2001/2002, s. 20) podkreśliła, że jednolita definicja jest niezbędna dla badania uwarunkowań i skutków oraz wypracowania systemowych rozwiązań problemu. „Zdarza się bowiem, że do instytucji zgłaszają się osoby, które twierdzą, że są bezdomne. Pracownicy nie znajdują jednak uzasadnienia, by przyjąć takie stwierdzenie, ponieważ wspomniane osoby nie mieszczą się w rozumieniu bezdomności, którym oni operują. Trudności ze zdefiniowaniem zjawiska wynikają ze złożoności uwarunkowań, skutków oraz subiektywnych odczuć osób, które bezdomność bezpośrednio dotyka. Nierzadkie są sytuacje, że osoby nie chcą mieszkać w placówce, ponieważ wydaje im się, że wówczas byłyby postrzegane jako bezdomne. Również gdy przebywają w noclegowni czy schronisku, wzbraniają się przed tym określeniem" (Szluz, 2010, s. 17).

Zauważa się dwie główne grupy definicji bezdomności. Pierwsza obejmuje ujęcia, które wiążą się z brakiem mieszkania lub jakiegokolwiek schronienia, brakiem środków do życia[5]. Z kolei druga grupa zawiera definicje, w których zwraca się uwagę na specyfikę położenia osoby bezdomnej, jej sferę psychiczną, sposób życia powiązany z zachowaniami patologicznymi, deprywację w zakresie podstawowych potrzeb człowieka czy brak umiejętności radzenia sobie z problemami (Szluz, 2010, s. 18–23)[6].

L. Stankiewicz (2002, s. 20) stwierdził, że nie jest możliwe skonstruowanie jednej definicji bezdomności. Pogrupował je (według przyczyn) następująco:

---

[5] W tej grupie definicji mieszczą się ujęcia np.: E. Zaleskiej, G. Firlit-Fesnak, B. Szatur-Jaworskiej, M. Porowskiego, H. Machela, T. Kowalaka, A. Duracz-Walczak.

[6] Możemy tu zaliczyć ujęcia następujących badaczy: M. Pisarskiej, K. Grabowskiej, A. Kotlarskiej-Michalskiej, J. Sztumskiego, J. Florczaka, D.M. Piekut-Brodzkiej, M. Oliwy-Ciesielskiej. Należy wymienić tu także zmienioną po kilku latach definicję A. Duracz-Walczak.

– wynikające ze źródłosłowu (etymologiczne),
– o podłożu altruistycznym,
– wiążące bezdomność z jej główną przyczyną,
– wiążące bezdomność z kumulacją przyczyn,
– jako złożonego zjawiska społecznego i stanu kulturowo-osobowościowego,
– inne, np. budowane na gruncie zjawisk, które obejmuje dana dyscyplina naukowa lub wynikające z praktycznych doświadczeń (np. lokalnych).

Problem bezdomności jest zatem złożony, wielowymiarowy, a w konsekwencji trudny do uchwycenia w jednej definicji.

Operacyjną definicję tego problemu społecznego skonstruował A. Przymeński (2001, s. 29); brzmi ona następująco: „bezdomność rozumiem zatem jako sytuację osób, które w danym czasie nie posiadają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które spełniałoby minimalne warunki, pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne. Za bezdomne uważam osoby i rodziny:

1) korzystające ze schronienia w różnego rodzaju ośrodkach udzielających im pomocy, a także zaspokajające swoje potrzeby paramieszkaniowe w różnego rodzaju obiektach niemieszkalnych lub pozostające pod gołym niebem;
2) mające lub niemające zameldowania w jakimś pomieszczeniu mieszkalnym, jeżeli ich faktyczna sytuacja mieści się w ramach określonych w definicji bezdomności;
3) tylko osoby z obywatelstwem polskim oraz mające zezwolenie na pobyt stały w Polsce lub status uchodźcy (także w czasie procedury starania się o ten status);
4) tylko osoby dorosłe lub te dzieci, które znajdują się w sytuacji bezdomności wraz ze swoimi rodzicami lub prawnymi opiekunami”.

Przytoczona definicja ma charakter operacyjny, jest wąskim ujęciem problemu, odnosi się bezpośrednio do praktycznych działań pomocowych[7]. Takie ujmowanie jest szczególnie istotne w kontekście pracy socjalnej z osobami bezdomnymi.

Z kolei definicja administracyjna, zmieniona w odniesieniu do poprzedniej i pierwszej w Polsce (Ustawa z 21 stycznia 2000 r.; Ustawa z 29 listopada 1990 r.), zawarta jest w ustawie o pomocy społecznej, w której przyjęto następujący zapis: „bezdomną jest osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowana na pobyt stały w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności i dowodach osobistych, a także osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym i zameldowana na pobyt stały w lokalu, w którym nie

[7] Szersza analiza definicji A. Przymeńskiego została przedstawiona w (Szluz, 2010, s. 25–26).

ma możliwości zamieszkania" (Ustawa z 12 marca 2004 r., art. 6). Ustawodawca nie wskazał jednak przyczyn braku możliwości zamieszkiwania w miejscu zameldowania.

Podobnie jak w przypadku definicji, tak i w aspekcie klasyfikowania bezdomnych nie dopracowano się jednolitej propozycji.

W *Europejskiej typologii bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego* przyjęto następującą klasyfikację:

- *rooflessness* (osoby niemające schronienia w jakiejkolwiek formie: przebywające w miejscach publicznych, noclegowniach i/lub z koniecznością spędzenia kilku godzin w ciągu dnia w miejscach publicznych),
- *houselessness* (osoby, które przebywają w instytucji udzielającej pomocy bezdomnym, posiadają schronienie tymczasowe: schroniska dla bezdomnych/zakwaterowanie tymczasowe, schronienie dla kobiet, zakwaterowanie dla uchodźców i imigrantów, opuszczający np. instytucje penitencjarne/karne, szpitale i instytucje opiekuńcze, specjalistyczne zakwaterowanie wspierane, np. wspierane mieszkania, wspierane mieszkania zbiorowe, foyer – ośrodki dla młodzieży, zakwaterowanie dla nieletnich rodziców),
- *living in insecure housing* (osoby zagrożone wykluczeniem ze względu np. na mającą nastąpić eksmisję, niestabilność najmu, przemoc w rodzinie),
- *living in inadequate housing* (osoby mieszkające w nieodpowiednich warunkach mieszkaniowych, w budynkach, które nie nadają się do remontu, w warunkach skrajnego przeludnienia, w przyczepach kempingowych (European Federation of National Organizations Working with the Homeless).

Bezdomność ujęto w tej definicji szeroko. W celu precyzyjnego rozumienia pojęcia w różnych państwach członkowskich zaznaczono, że należy uwzględniać różnice narodowe podczas tworzenia podkategorii.

T. Kamiński (1997, s. 17–27), biorąc pod uwagę różne kryteria, dokonał przeglądu rozmaitych stanowisk i wyszczególnił:

- bezdomność w sensie ścisłym (absolutną) – osoby całkowicie pozbawione jakiegokolwiek schronienia, zmuszone żyć dosłownie na ulicy, oraz bezdomność pensjonariuszy schronisk i noclegowni – osoby, które mają zapewnioną przez pewien okres możliwość zamieszkania w schronisku lub spędzenia nocy w tzw. noclegowni,
- bezdomność imigrantów i uchodźców – niektóre osoby i ich rodziny egzystują tak jak bezdomni w sensie ścisłym, inne przebywają w ośrodkach dla uchodźców,
- bezdomność więźniów – osoby pozostające w miejscu pobytu przymusowego; bezdomność nie dla wszystkich kończy się z chwilą opuszczenia murów więziennych, niektórzy nie mają dokąd wracać po odbyciu wyroku,
- bezdomność tzw. dzikich lokatorów – osoby samowolnie zasiedlające np. domy przeznaczone do rozbiórki, pustostany, co jest spowodowane ogólnymi problemami mieszkaniowymi danego kraju lub wyborem takiego właśnie stylu życia,

– bezdomność potencjalną – osoby zagrożone bezdomnością, np. na stałe nocujące u znajomych lub rodziny, stan niepewności wynika z permanentnych trudności w życiu małżeńskim i rodzinnym; osoby mające problemy finansowe, które nie pozwalają na płacenie czynszu za mieszkanie; osoby opuszczające zakłady karne lub ośrodki leczenia psychiatrycznego,
– bezdomność trwałą i tymczasową – ze względu na czas pozostawania osobą bezdomną są to ludzie trwale pozbawieni dachu nad głową (np. wiele lat przebywający na dworcach) lub tymczasowo (np. osoby uciekające z domu, ponieważ wystąpił kryzys w relacjach z bliskimi w miejscu stałego pobytu),
– bezdomność jawną i ukrytą[8] – osoby pozbawione dachu nad głową oraz te, które żyją w warunkach odbiegających od przyjętych i akceptowanych w danym społeczeństwie.

Biorąc pod uwagę różne kryteria, L. Stankiewicz (2002, s. 71) pogrupował następująco poszczególne kategorie bezdomności:
– w zależności od czasu trwania: okresowa, frykcyjna, krótkotrwała, tymczasowa, trwała, przewlekła,
– ze względu na uwarunkowania: z przymusu, z konieczności, z wyboru – dobrowolna,
– ze względu na uzewnętrznienie postaci: jawna, ukryta, sytuacyjna,
– ze względu na skutek: całkowita, częściowa,
– ze względu na formy uzewnętrzniania się: uliczna, pensjonariuszy schronisk i noclegowni, więźniów, imigrantów i uchodźców, dzikich lokatorów, potencjalna.

Konstruując typologie bezdomności, autorzy biorą pod uwagę: czas trwania, uwarunkowania, skutki, jej postać oraz konkretne formy. Zarówno w przypadku definiowania, a także w proponowanych klasyfikacjach osób bezdomnych nie ma zgodności wśród badaczy tego problemu społecznego.

PRZYCZYNY BEZDOMNOŚCI – WYBRANE STANOWISKA

Przyczyny bezdomności są zauważane po stronie uwarunkowań strukturalnych, społecznych, ekonomicznych oraz politycznych. Dostrzeżono zarówno przyczyny zewnętrzne, niezależne od osób bezdomnych, a także czynniki psychologiczne czy osobowościowe tkwiące w osobach, na które przynajmniej część z nich ma w jakimś stopniu wpływ (z wyjątkiem osób psychicznie chorych i upośledzonych umysłowo). Najczęściej jest to splot różnych wzajemnie na siebie oddziałujących uwarunkowań.

[8] T. Kamiński odwołał się do propozycji K. Wierzbickiej (1990, s. 80; 1991, s. 12), która wyodrębniła te dwie kategorie i zaproponowała przyjęcie przytoczonych określeń.

D. Zalewska (2005, s. 81–82) podzieliła przyczyny bezdomności na makrostrukturalne (materialne i instytucjonalne) oraz mikrostrukturalne (leżące po stronie rodziny, grup i instytucji społeczności lokalnej oraz samej osoby bezdomnej). Wśród przyczyn materialnych wymieniła następujące:

- niskie dochody rodzin (uniemożliwiają nabycie lub wynajęcie powierzchni mieszkalnej),
- wysokie i rosnące koszty utrzymania mieszkań,
- brak samowystarczalności w przypadku ponad połowy gospodarstw domowych, zadłużanie się.

Kolejną kategorię przyczyn stanowią czynniki instytucjonalne, do których zaliczyła:

- brak odpowiednich mieszkań (przeludnienie), dekapitalizację istniejących budynków, brak tanich mieszkań dla młodych rodzin, eksmisje, w tym na bruk,
- wymeldowania donikąd, brak lokali socjalnych, niską efektywność instytucji opieki całkowitej, a także instytucji opieki nad dziećmi i młodzieżą.

W kategorii uwarunkowań mikrostrukturalnych dostrzegła, że osoby bezdomne pochodzą w większości z rodzin patologicznych, z zakłóconymi lub zerwanymi więziami rodzinnymi. Kategoria czynników osobistych powinna być zatem analizowana w związku z czynnikami rodzinnymi. Patologia bezdomnych (uzależnienia, ucieczki od rodzin i środowiska lokalnego, często zaburzenia psychiczne i upośledzenie umysłowe) nakłada się bowiem na swoisty trening społeczny wyniesiony z domu. Jej zdaniem poziom wykształcenia, zawód wyuczony czy wykonywany przed bezdomnością również mogą sprzyjać wykluczeniu społecznemu. Autorka zauważyła pojawianie się nowych przyczyn bezdomności, którymi są m.in.: choroby zakaźne, w tym AIDS, narkomania czy przemoc w rodzinie.

W literaturze dokonano przeglądu klasyfikacji i badań nad przyczynami bezdomności. Podkreśla się, że podłoże tego problemu społecznego ulegało w kolejnych latach zmianom. Pewne uwarunkowania przesuwają się na dalszy plan, uwypuklają się natomiast nowe przyczyny (Szluz, 2010, s. 37–62).

MONITOROWANIE. LICZBA BEZDOMNYCH OSÓB W POLSCE

Ujawnianie się rzeczywistej skali problemu bezdomności w Polsce zauważono po roku 1989. Ustalano liczbę osób bezdomnych wieloma sposobami, np. liczono jednostki, którym udzielono pomoc w ośrodkach pomocy społecznej, a także licząc wydane świadectwa Narodowego Funduszu Inwestycyjnego (przekazywane osobom bez zameldowania).

A. Przymeński (1997, s. 50–53; 1998a, s. 137–139; 1998b, s. 9) opracował algorytm – określił proporcję między liczbą bezdomnych schroniskowych i pozaschroniskowych na 1:1 i 1:2. Przemnożył następnie przez liczbę miejsc w ośrodkach, tj. 15 tys., i uzyskał wynik 30–45 tys. Rezultat potwierdza drugi sposób obliczeń autora. Oszacował liczbę bezdomnych w czterech ówczesnych województwach: poznańskim, szczecińskim, pilskim i wrocławskim. Następnie obliczył, ile średnio przypada bezdomnych na jedno województwo i przemnożył przez liczbę województw (do końca 1998 r. w Polsce było 49 województw). Wynik 34,3 tys. mieści się w przedziale, który został określony w pierwszym szacunku.

W ujęciu J. Wygnańskiej: „trudności w mierzeniu bezdomności w skali lokalnej i krajowej potęgują się z chwilą, gdy za cel stawiamy sobie opisanie obrazu międzynarodowego. Ilu bezdomnych mieszka w krajach Unii Europejskiej? Ilu z nich nocuje «pod gołym niebem» w europejskich stolicach? Czy to prawda, że w krajach postkomunistycznych bezdomność jest dotkliwsza niż w krajach starej piętnastki? Na takie i podobne pytania może odpowiedzieć jedynie międzynarodowa analiza porównawcza. Próby jej dokonania napotykają dwa główne wyzwania: różnice w definiowaniu bezdomności (zarówno na poziomie koncepcyjnym, jak i operacyjnym) oraz niepełność gromadzonych danych" (Wygnańska, 2007, s. 40).

W raporcie Francuskiego Instytutu Statystycznego (INSEE) pt. *The Production of Data on Homelessness and Housing Deprivation in the European Union: Survey and Proposals* w jednej z rekomendacji wskazywano na konieczność prowadzenia dalszych badań nad wskaźnikami bezdomności i deprywacji mieszkaniowej. Dyrektoriat Generalny Zatrudnienia i Spraw Społecznych Komisji Europejskiej zlecił w 2006 r. wykonanie badań, których efektem jest opublikowany pod koniec 2007 r. raport pt. *Mierzenie bezdomności na poziomie UE* (Edgar, Meert, 2007).

Monitorowanie (szerzej zob. Szluz, 2014, s. 186–190) jest rodzajem badania pozwalającym w systematyczny i zaplanowany sposób obserwować rzeczywistość społeczną, zrozumieć ją i opisać. Metody monitorowania skali bezdomności w miejscach publicznych, tzw. niemieszkalnych, pozwalają na mierzenie lub szacowanie liczby i podstawowych cech osób przebywających na danym terenie. Wśród metod wyróżniono: skanowanie miejsc publicznych przez ankieterów (pełne, ustalonych miejsc oraz losowo wybranej próby obszarów); pomiar „u wodopoju" dla użytkowników usług niestacjonarnych (np. w jadłodajni dla ubogich, punktach pomocy medycznej, poradni zdrowia, punktach rozdawnictwa odzieży, ośrodkach pomocy społecznej itd.); rejestry prowadzone przez usługodawców; badania longitudinalne, których celem jest opisanie ruchu jednostki i zmian zachodzących w badanej populacji w czasie (zgodnie z klasyfikacją P. Rossiego – prospektywne, półretrospektywne i retrospektywne).

Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych[9] przeprowadzane jest co dwa lata. Dane obrazujące liczbę bezdomnych osób w Polsce zestawiono na rysunku 11.

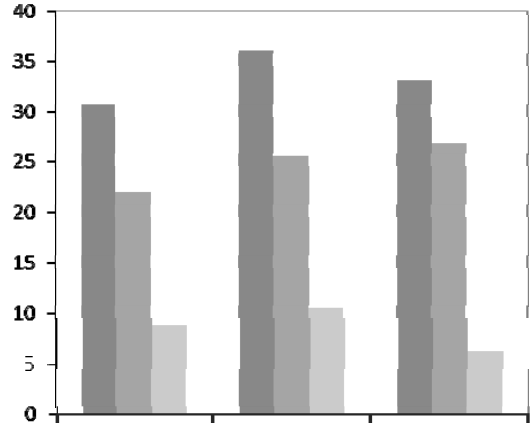

	2013	2015	2017
Liczba bezdomnych	30,7	36,1	33,04
Liczba bezdomnych schroniskowych	22	25,6	26,9
Liczba bezdomnych pozaschroniskowych	8,7	10,5	6,14

Rysunek 11. Liczba bezdomnych osób w Polsce w latach 2013–2017 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawnie (*Policzono osoby bezdomne*…; *Ile jest bezdomnych*…; Grabowska, 2017).

W nocy z 7 na 8 lutego 2013 r. doliczono się 30,7 tys. osób bezdomnych, w tym ok. 22 tys. osób przebywało w placówkach instytucjonalnych, a ok. 8,5 tys. nie korzystało z tej formy pomocy (*Policzono osoby bezdomne*…). W 2015 r. było 36,1 tys. bezdomnych, w tym ok. 25,6 tys. przebywało w placówkach instytucjonalnych, a ok. 10,5 tys. poza nimi. Badania pozwoli-

[9] Przeprowadzenie badania wymaga zaangażowania służb: pracowników policji, straży gminnej lub miejskiej, centrów zarządzania kryzysowego, pracowników ośrodków pomocy społecznej, pracowników placówek noclegowych dla osób bezdomnych, pracowników organizacji pozarządowych zajmujących się pomocą dla osób bezdomnych, wolontariuszy. Miejsca przebywania osób bezdomnych: noclegownie; schroniska dla osób bezdomnych; ogrzewalnie; domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży; ośrodki interwencji kryzysowej; specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie; szpitale, hospicja, ZOL-e, inne placówki zdrowia; zakłady karne, areszty śledcze; izby wytrzeźwień, pogotowia socjalne; pustostany, domki na działkach, altany działkowe; miejsca niemieszkalne: na ulicach, klatkach schodowych, dworcach PKP i PKS, altany śmietnikowe, piwnice itp. Realizacja badania, oprócz pozyskania informacji o liczbie osób bezdomnych w placówkach i miejscach niemieszkalnych, pozwala uzyskać dane socjodemograficzne.

ły także na stwierdzenie, że ok. 80% bezdomnych to mężczyźni, najczęściej w wieku 40–60 lat. Według resortu pracy, główne przyczyny bezdomności to: eksmisja i wymeldowanie (ponad 53%), konflikty rodzinne (ponad 43%), uzależnienie (ok. 31%) i bezrobocie (ok. 26%). Większość bezdomnych egzystuje samotnie w dużych miastach (ok. 80%). Średni okres pozostawania w bezdomności to dla mężczyzn wynosi ok. 7 lat, natomiast kobiety pozostają w bezdomności ok. 5 lat (*MRPIPS: W Polsce*…).

W 2017 r. w porównaniu z danymi z roku 2015 liczba bezdomnych zmniejszyła się o 2753 osoby, łącznie jest ich 33 408. 83,5% stanowią mężczyźni, natomiast 16,5% kobiety. Najwięcej osób bezdomnych przebywa w województwach: mazowieckim (4785 osób), śląskim (4782 osoby) i pomorskim (3319 osób). Najmniej natomiast w: podlaskim (693 osoby), świętokrzyskim (762 osoby) oraz lubuskim (886 osób). W porównaniu z rokiem 2015 wzrosła liczba osób bezdomnych m.in. w województwie: śląskim, mazowieckim i małopolskim. Natomiast zmniejszenie nasilenia bezdomności odnotowano w województwach: kujawsko-pomorskim i zachodniopomorskim. Ponad 80,5% przebywało w placówkach instytucjonalnych, a ok. 19,5% poza nimi. Główną przyczyną bezdomności, którą wskazały osoby bezdomne, jest: eksmisja, wymeldowanie (45%) oraz konflikt rodzinny (36,39%), uzależnienie (29,2) i brak pracy (17,3%). Najwięcej osób bezdomnych ma od 41 do 60 lat (ponad 16 tys.). Większość ma wykształcenie zawodowe (ponad 13,3 tys.) oraz podstawowe (ponad 10 tys.). Około 27% osób doświadczało bezdomności przez okres do 2 lat, a ponad 25,14% od 6 do 10 lat. Najczęstszym źródłem dochodu wśród osób bezdomnych jest zasiłek z pomocy społecznej (36,65%) oraz zbieractwo (12,73%). Znaczącą grupę stanowią osoby, które w ogóle nie posiadają dochodu, bo jest ich niemal 17% z ogólnej liczby bezdomnych w Polsce (Grabowska, 2017).

Określenie liczby osób bezdomnych jest istotne, ponieważ zmierza do poznania skali zjawiska bezdomności w Polsce. Uzyskane dane mogą zostać wykorzystane przez gminy do uwzględnienia problemu bezdomności w gminnych strategiach rozwiązywania problemów społecznych. Z danych Ministerstwa Rodziny Pracy i Polityki Społecznej (*MRPIPS: W Polsce*…) wynika, że w Polsce jest 595 placówek noclegowych dla bezdomnych, które dysponują ponad 22,7 tys. miejsc. W szczególnie trudnych warunkach, np. zimą, jest możliwość utworzenia ponad 3,3 tys. dodatkowych miejsc dla osób bezdomnych.

PODSUMOWANIE

Bezdomność jest problemem ogólnoświatowym, a u jej podłoża dostrzega się uwarunkowania polityczne, społeczne i ekonomiczne. Może być rozpatrywana na wielu płaszczyznach: w ujęciu indywidualnym, jako element

życiowej sytuacji konkretnej jednostki, jako pewien przejaw patologii, a także jako bardzo trudny problem społeczny. Zjawisko dotyka najczęściej mężczyzn w średnim wieku. Rzadziej doświadczają bezdomności kobiety czy dzieci. W Polsce odbywa się liczenie osób bezdomnych, co pozwala uzyskać dane przybliżające zarówno liczbę, jak również pewne cechy socjodemograficzne tej kategorii społecznej, którą trudno mierzyć pomimo metod zaproponowanych zarówno przez praktyków, jak i naukowców. Złożoność problemu i jego wielowymiarowość nie sprzyja jego badaniom, stanowi również trudność w kontekście prowadzonych i podejmowanych działań profilaktycznych oraz pomocowych.

BIBLIOGRAFIA

Duracz-Walczak A. (2001/2002), *O ujednolicenie pojęć dotyczących bezdomności w Polsce* [w:] *W kręgu problematyki bezdomności polskiej*, red. A. Duracz-Walczak, Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym – Fundacja Regionalna Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych w Gdańsku – Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności – Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańsk, Warszawa–Gdańsk.

Edgar B., Meert H. in collaboration with the correspondents of the European Observatory on Homelessness (2007), *Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe*, FEANTSA, Brussels.

European Federation of National Organizations Working with the Homeless, *ETHOS – European Typology on Homelessness and Housing Exclusion*, www.feantsa.org.pl (10.03.2008).

Grabowska A. (2017), *O prawo 3 tys. osób spadła liczba bezdomnych w Polsce*, https://www.tysol.pl/a5582-O-prawo-3-tys-osob-spadla-liczba-bezdomnych-w-Polsce, (20.03.2017).

Ile jest bezdomnych w Polsce? Trwa liczenie, http://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/ile-jest-bezdomnych-w-polsce-trwa-liczenie,89905.html (22.02.2017).

Kamiński T. (1997), *Wokół pojęcia bezdomności*, „Roczniki Naukowe Caritas. Bezdomność", nr 1.

Łućko M. (1997), *Ogólnopolskie Forum Organizacji i Instytucji Działających na rzecz Bezdomnych*, „Roczniki Naukowe Caritas", nr 1.

MRPIPS: W Polsce jest 595 noclegowni, ale bezdomni i tak odmawiają pobytu w nich, http://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/mrpips-w-polsce-jest-595-noclegowni-ale-bezdomni-i-tak-odmawiaja-pobytu-w-nich,85735.html (14.10.2016).

Policzono osoby bezdomne w Polsce, http://ops.pl/2015/01/policzono-osoby-bezdomne -w-polsce (22.02.2017).

Przymeński A. (1997), *Geografia i skala zjawiska bezdomności w Polsce*, „Roczniki Naukowe Caritas. Bezdomność", nr 1.

Przymeński A. (1998a), *Skala i geografia zjawiska bezdomności w Polsce w końcu lat dziewięćdziesiątych* [w:] *Studia z etyki i socjologii gospodarczej*, red. F. Krzykała, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu", nr 270.

Przymeński A. (1998b), *Zjawisko bezdomności w Polsce współczesnej*, „Polityka Społeczna", nr 4.

Przymeński A. (2001), *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.

Stankiewicz L. (2002), *Zrozumieć bezdomność – aspekty polityki społecznej*, Wyd. UW-M, Olsztyn.

Szluz B. (2010), *Świat społeczny bezdomnych kobiet*, Bonus Liber, Warszawa.

Szluz B. (2014), *Zjawisko bezdomności w Unii Europejskiej. Specyfika i monitorowanie*, „Словянський вісник. Збірник наукових праць", nr 18.

Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU z 2004 r., nr 64, poz. 593 z późn. zm.

Ustawa z 21 stycznia 2000 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem administracji publicznej, DzU z 2000 r., nr 12, poz. 136.

Ustawa z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, DzU z 1990 r., nr 87, poz. 506 z późn. zm.

Wierzbicka K. (1990), *Problem bezdomności w Polsce* [w:] *Sfery niedostatku i nędzy mieszkaniowej w Polsce*, red. E. Kuminek, Wyd. Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.

Wierzbicka K. (1991), *Pomoc ludziom bezdomnym jako przykład działania towarzystw społecznych*, [w:] *Organizowanie pomocy i samopomocy społecznej*, Wyd. Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa.

Wygnańska J. (2007), *Metody monitorowania bezdomności*, Wyd. Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.

Zalewska D. (2005), *Raporty z badań nad bezdomnością w Polsce* [w:] D. Zalewska, M. Oliwa-Ciesielska, I. Szczepaniak-Wiecha, S. Grzegorski, *Formy pomocy bezdomnym. Analiza ułatwień i ograniczeń problemu*, Wyd. Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.